

Верховний
Суд

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Алла Олійник,
суддя Касаційного цивільного суду
у складі Верховного Суду

2. В Україні визнається і діє принцип верховенства права
(стаття 8 Конституції України)

Суд при розгляді справи керується принципом верховенства
права
(стаття 129 Конституції України, стаття 10 ЦПК України)

Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є :
верховенство права
(пункт 1 частини третьої статті 2 ЦПК України).

3. Як свідчить сучасний теоретичний і практичний досвід, найбільш продуктивним для розуміння верховенства права є тлумачення верховенства права *«як певної суми щільно переплетених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідним для будь-якого... демократичного суспільного устрою».*

4. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)*

Елементи поняття «Верховенство права»:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом.

5. **Законність** – цей принцип означає, що приписів права (*law*) необхідно неухильно дотримуватись. Посадові особи мають діяти в межах наданих їм повноважень. Жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, що вже набули чинності, та що за порушення закону (*the law*) має наставати відповідальність. Здійснення приписів права має бути, в рамках можливого, забезпечено практично.

Верховенство права передбачає законність, основу на :

-Визнанні і беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб

Це відповідає практиці ЄСПЛ, який у рішеннях часто зазначав, що вислів «згідно з законом – означає.... щоб закон не суперечив принципам верховенства права»

-Вимога законності поширюється передусім на діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, а не на громадян та їх об'єднання.

- Жодна особа не може бути покарана, якщо вона не порушила закону, а також невідворотність покарання за його порушення.

6. Вимоги до якості закону

Чи є закон якісний? Необхідно дати відповідь на такі питання:

1. Чи містить закон неточні формулювання, тобто такі, які призводять до непередбаченого застосування?

2. Чи наявна усталена судова практика застосування закону?

Чи сформована судова практика застосування закону? Чи дозволяє вона передбачити подальше застосування закону?

3. Чи визначає закон межі дискреційних повноважень державного органу?

Чи дозволяє ефективно оскаржувати втручання органів?

7. Принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду.

Жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини.

Справи ЄСПЛ:

«Брумареску проти Румунії» від 28 жовтня 1999 року,

«Рябих проти Росії» від 24 липня 2003 року,

«Христов проти України» від 19 лютого 2009 року,

«Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року.

8. Юридична визначеність передбачає:

- 1) *текст закону (the law) має бути легко доступним;*
 - 2) *закони мають бути застосовані у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю;*
 - 3) *юридичні норми мають бути чіткі і точні;*
 - 4) *вимагає дотримання принципу res judicata;*
 - 5) *держава повинна дотримуватись взятих на себе певних зобов'язань, виконувати покладені на неї певні функції чи виголошені нею перед людьми певні обіцянки (поняття «законних очікувань»);*
 - 6) *закон застосовано на практиці*
- Юридична визначеність стосується справедливого судового розгляду

9. Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 753/11000/14-ц

Тлумачення *contra proferentem*

У разі, якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України, слід застосовувати тлумачення *contra proferentem*.

Contra proferentem (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* - слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав). Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. При цьому це правило застосовується не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою.

10. Вимога захисту довіри:

- впевненість громадян у тому , що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься;
- публічності діяльності держави, її органів та органів місцевого самоврядування, стабільності законодавства та прогнозованості його розвитку;
- адекватного дискреційним повноваженням відповідних органів публічної влади захисту від свавільних рішень;
- поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (legitimate expectation), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань;
- закріплення у законі недопустимості «змін до гіршого» (reformation in pejus), тобто погіршення правового становища особи, яка оскаржує рішення про притягнення до юридичної відповідальності;
- незворотність дії закону в часі

(Постанова ВП ВС від 20 листопада 2019 року , справа № 368/54/17, провадження 14-487 цс19)

11. Поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (legitimate expectation), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2019 року, справа № 265/6582/16-ц, провадження № 14-17 цс 19

2. Постанови Верховного Суду від:

19 лютого 2020 року, справа № 423/2245/16-ц, провадження № 61-25144св18

18 березня 2020 року, справа 757/56411/16-ц,

25 березня 2020 року, справа № 757/61954/16-ц, провадження № 61-4058св18

25 березня 2020 року, справа № 646/5062/17, провадження № 61-9066св18

25 березня 2020 року, справа № 646/4339/17, провадження № 61-48093св18

01 квітня 2020 року, справа № 761/9337/15-ц, провадження № 6-3570св18

12. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)*

Елементи поняття «Верховенство права»:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом.

13. Дотримання прав людини

1) право на доступ до правосуддя;

2) право на законного і компетентного суддю;

3) право на виклад своєї позиції (*the right to be heard*);

4) неприпустимість подвійної загрози [подвійного покарання за одне і те саме діяння] (*ne bis in idem*) (ст. 4 Протоколу 7 до ЄКПЛ);

5) юридичний принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не можуть мати зворотної сили;

6) право на ефективні засоби юридичного захисту в будь-якому спорі (ст. 13 ЄКПЛ);

7) презумпція невинуватості — будь-яка особа вважається невинуватою в скоєнні злочину, доки її вину не доведено; та

(8) право на справедливий суд, або — в англоамериканській традиції — принцип природної справедливості чи принцип справедливої [юридичної] процедури; мають бути забезпечені: справедливе і відкрите слухання справи, відсутність упередженості та слухання і вирішення справи упродовж розумного строку.

14. ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)*

Елементи поняття «Верховенство права»:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом.

15. Пропорційність

є однією із складових верховенства права. Він спрямований на встановлення розумного балансу між необхідними у демократичному суспільстві випадками обмеження прав людини і легітимною метою такого обмеження.

У практиці ЄСПЛ це отримало назву «тесту на пропорційність».

16. Вимоги принципу пропорційності:

- будь-які обмеження основоположних прав і свобод можливі тільки на підставі закону у передбачених конституцією (чи міжнародно-правовими документами) цілях та лише у межах, що є необхідними для нормального функціонування демократичного суспільства;
- такі обмеження мають застосовуватися тільки у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів (засобів і способів) запобігання порушенням прав і свобод інших осіб та забезпечення публічних інтересів;
- наслідки заходів, які обмежують реалізацію прав і свобод, не повинні бути надмірними та суворо обумовлюватися метою, що переслідується.

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду

від 26 червня

2019 року, справа №761/9584/15-ц

провадження № 14-623цс18

Якщо відповідальність роботодавця перед колишнім працівником за неналежне виконання обов'язку щодо своєчасного розрахунку при звільненні не обмежена в часі та не залежить від простроченої заборгованості, то за певних обставин обсяг відповідальності може бути нерозумним з огляду на його непропорційність наслідкам правопорушення. Він може бути несправедливим щодо роботодавця, а також щодо третіх осіб, оскільки майновий тягар відповідних виплат може унеможливити виконання роботодавцем певних зобов'язань, зокрема з виплати заробітної плати іншим працівникам, тобто цей тягар може бути невиправдано обтяжливим чи навіть непосильним. У таких випадках невизнання за судом права на зменшення розміру відповідальності може призводити до явно нерозумних і несправедливих наслідків.

18. Постанова ВС/КЦС від 07 квітня 2020 року, справа № 756/9379/15-ц, провадження № 61-7251св19

«Вирішуючи питання поважності причин пропуску шестимісячного строку, визначеного статтею 1270 ЦК України, для прийняття спадщини, суд має враховувати, що такі причини визначаються в кожному конкретному випадку з огляду на обставини справи.

Принцип «пропорційності» тісно пов'язаний із принципом верховенства права: принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип «пропорційності», натомість принцип «пропорційності» є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком. Судова практика Європейського суду з прав людини розглядає принцип «пропорційності» як невід'ємну складову та інструмент верховенства права, зокрема й у питаннях захисту права власності.

Дотримання принципу «пропорційності» передбачає, що втручання в право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, все одно буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи та інтересами суспільства. Ужиті державою заходи мають бути ефективними з точки зору розв'язання проблеми суспільства, і водночас пропорційними щодо прав приватних осіб. Оцінюючи пропорційність, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав і свобод заінтересованої особи, оскільки обмеження не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж необхідно для реалізації поставленої мети.

Ураховуючи принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дотримуючись загальних засад цивільного законодавства, таких як справедливість, добросовісність та розумність, та на забезпечення виконання завдань цивільного судочинства щодо ефективного захисту порушених, невизнаних прав та інтересів, суди попередніх інстанцій надали належну правову оцінку наявним у справі доказам та взаємовідносинам сторін, за сукупності яких дійшли обгрунтованого і справедливого висновку про наявність підстав для визначення Воропаю В. А. додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини після смерті Воропая І. А., терміном в один місяць».

19. Постанова

ВС/КЦС № 681/203/17-ц від 17 жовтня 2018

«.. Апеляційний суд, погодившись з рішенням суду першої інстанції про залишення позову без задоволення, не врахував принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Водночас шестимісячний строк подання позивачами заяви про прийняття спадщини після смерті матері сплив 04 лютого 2017 року, а позов до суду вони пред'явили 15 лютого 2017 року, тобто пропущений ними строк для подання заяви про прийняття спадщини є незначним»

20. Суд повторює, що відповідно до його прецедентної практики право насправедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 п. 1, повинне тлумачитися у світлі преамбули Конвенції, яка проголошує **верховенство права як елемент спільної спадщини держав-учасниць**

(Рішення у справі «"Совтрансавто-Холдинг" проти України» від 25 липня 2002 р. п. 72).

21. Змістом концепції верховенства права є ідея захисту основположних цінностей демократичного суспільства.

Європейський суд з прав людини втручання держави у здійснення прав і свобод особою з'ясовує з урахуванням таких критеріїв:

- *згідно з законом*
- *правомірної (легітимної) мети*
- *необхідно у демократичному суспільстві*

22. Принцип верховенства права вимагає дотримання вимог якості закону, яким передбачається втручання у права особи та в основоположні свободи. Згідно із законом означає (вимагає):

-підставу у національному законодавстві

-якість законодавства

-закон має бути доступний особі, яка зможе передбачити його наслідки для себе

Справи ЄСПЛ:

«Михайлюк та Петров проти України» від 10 грудня 2009 року,

«Полторацький проти України» від 29 квітня 2003 року,

«Гарнага проти України» від 16 травня 2013 року

«Крослен проти Франції» від 24 квітня 1990 року

«Олсон проти Швеції» від 24 березня 1988 року

23. Легітимна мета

Втручання має переслідувати законну мету

Справи ЄСПЛ :

«СвятоМихайлівська парафія проти України» від 14 червня 2007 року
«Швидка проти України», § 34 та 35, рішення від 30 жовтня 2014 року.

Як визначити, чи є мета легітимною:

- межі свободи розсуду законодавця;
- законодавець не повинен мати дискримінаційні цілі («своїм все, іншим – закон»);
- визнання ідеалів – привілей суспільства, а не держави;
- мета має бути достатньо важливою для виправдання обмеження прав.

Якщо обмеження прав здійснювалось не для досягнення легітимної мети, то засоби, що використовувалися для її досягнення, не були легітимними.

24. Необхідно у демократичному суспільстві:

Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини», п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіни проти України» (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 47).

Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним. (Рішення у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.)

Висновок: Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатися «необхідним у демократичному суспільстві». При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

Справи ЄСПЛ:

«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.;

„Півень проти України” від 24 червня 2004 року;

«Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року;

«Кривицький та Кривицька проти України» від 2 грудня 2010 року

25. Необхідно у демократичному суспільстві:

Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини», п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіни проти України» (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 47).

Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним. (Рішення у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.)

Висновок: Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатися «необхідним у демократичному суспільстві». При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

Справи ЄСПЛ:

«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.;

„Півень проти України” від 24 червня 2004 року;

«Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року;

«Кривицький та Кривицька проти України» від 2 грудня 2010 року

26. КОНВЕНЦІЯ

про захист прав людини і основоположних свобод

Стаття 6

Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

27. Конструкція статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод охоплює такі основні елементи судового захисту:

1. право на розгляд справи
2. справедливість розгляду справи
3. публічність судового розгляду і проголошення судового рішення
4. розумний строк розгляду справи
5. мотивованість судового рішення
6. незалежність і безсторонність суду

28. Європейський суд з прав людини у справі «Volovic v. Ukraine» від 6 грудня 2007 року зазначив, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль в ньому апеляційного суду

(справа "Podbielski and PPU Polpure v. Poland» від 26 липня 2005 року).

29. Постанова ВС/КЦС від 01 квітня 2020 року,
справа № 503/1904/16-ц
провадження № 61-16898св18

- Враховуючи, що подаючи клопотання про звільнення від сплати судового збору, особа вправі очікувати задоволення судом такого клопотання, що очевидно надає їй підстави не сплачувати судовий збір, тому одночасна відмова у задоволенні клопотання про звільнення від сплати судового збору та визнання неподаною і повернення апеляційної скарги, чи іншого процесуального звернення, є невиправданим, оскільки у разі відмови у задоволенні клопотання про звільнення від сплати судового збору, суд може продовжити строк заявнику для сплати судового збору. Реалізацією особою процесуального права на подання клопотання про звільнення від сплати судового збору не може оцінюватись судом як невиконання вимог ухвали суду про сплату судового збору та мати наслідком повернення апеляційної скарги, оскільки це за процедурою порушує право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції.

30. Згідно з прецедентною практикою Європейського суду з прав людини щодо застосування норм статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує особі право на справедливий суд, пункт 1 статті 6 Конвенції вимагає, щоб суди мотивували висновки в рішеннях. Однак ця вимога не означає обов'язку суду надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Таке питання вирішується виключно з урахуванням сукупності обставин конкретної справи (рішення у справах «Гарсія Руїз проти Іспанії» від 21 січня 1999 року, «Красуля проти Росії» від 22 лютого 2007 року, «Ільяді проти Росії» від 05 травня 2011 року, «Трофимчук проти України» від 09 грудня 1994 року). Міра застосування цього зобов'язання може різнитися в залежності від характеру рішення (рішення у справі «Руїс Торіха проти Іспанії»)

31. При вирішенні спорів суд касаційної інстанції застосовує такі принципи:

1. у всіх справах правосуддя і справедливість мають перевагу перед формальним розумінням права;
2. 2. *contra proferentem* «заборона суперечливої поведінки»;
3. 3. *Jura novit curia* «суд знає закони».

ВИСНОВОК:

- принцип верховенства права і справедливого судового розгляду є взаємопов'язаними
- вирішуючи спір та керуючись принципом верховенства права, суд повинен перевірити, чи було втручання виправданим та необхідним у демократичному суспільстві, та, зокрема, чи було воно пропорційним, і чи були причини, надані національними органами влади на його виправдання, важливими та достатніми

Верховний
Суд

Дякую за увагу